

Репрезентативна демократія та демократія участі

Ален де Бенуа

Репрезентативна або представницька демократія у своїй основі ліберальна та буржуазна. Її представникам дозволено через вибори перетворювати народну волю в урядові акти. Представницька демократія нині стала найпоширенішим режимом у західних країнах. Одним з наслідків такої закономірності є звичка розглядати демократію і принцип представництва як синоніми, що, як показує історія питання, цілком хибно.

Відомими теоретиками представницької демократії є Томас Гоббс і Джон Локк. Як у першого, як і в другого, громадяни в договірному порядку делегують свій суверенітет правителям. У Гоббса така передача повноважень носить тотальний характер. Однак цей шлях не веде до демократії: в результаті абсолютною владою наділяється монарх («Левіафан»). У Локка делегація повноважень умовна: громадяни передають свій суверенітет тільки в обмін на гарантії, що стосуються основних прав та індивідуальних свобод. Народному суверенітету тут так само навряд чи відведена вирішальна роль, оскільки його дія «призупинена» на той період, доки діє термін контракту з урядом.

Руссо, тим часом, протиставляє вимогу демократії всілякому репрезентативному режиму. Громадяни, за його теорією, не укладуть контракт з урядом. Їх відносини регулюються виключно законом. Державець – це всього лише виконавець волі народу, єдиний володар законодавчої влади. Він не наділений владою, що належить загальній волі, тобто громадяни «правлять» самі, але руками государя державця. Думка Руссо дуже проста: якщо громадяни представлені кимось, то саме представникам дістається влада, а громадяни свій суверенітет втрачають. Суверенний народ – це «колективна істота», яка повинна сама представляти свої інтереси. Відмовитися від суверенітету означає відмовитися від своєї свободи, тобто зруйнувати самого себе. Тільки-но народ обрав собі представників, «він став рабом, він тепер ніщо» («Про суспільний договір», III, 15). Свобода, як невід'ємне право, характеризується повнотою виконання, без якої справжнє політичне громадянство неможливе. Народний суверенітет в даних умовах – необхідність. Будь-яке представництво, відтак, означає зняття цього суверенітету.

Якщо визначати демократію як режим, заснований на народному суверенітеті, то, звісно ж, Руссо має рацію.

Демократія – це форма правління, яка відповідає принципу ідентичності керівників і керованих, іншими словами – народної волі і закону. Ця ідентичність передбачає рівність громадян, тобто той факт, що всі вони є рівними членами однієї політичної єдності. Визнання того, що народ має суверенітет не по суті своїй, але за покликанням, означає, що саме від народу беруть свій початок публічна влада і закони. Керівники в даному випадку суть лише агентами-виконавцями, які повинні діяти згідно з цілями, поставленими спільною волею народу. Роль представників повинна бути зведена до мінімуму, а їх мандати – визнані нелегітимними у випадку, їх застосування для цілей і проектів, що не відповідають народному замовленню.

Тим часом, сьогодні все відбувається з точністю до навпаки. У ліберальних демократичних країнах перевагу віддано якраз представництву, а точніше «втілюваному» представництву. Представник, аж ніяк не будучи простим «службовцем», покликаним висловлювати волю своїх виборців, сам втілює цю волю виходячи з того лише факту, що його обрали. Це означає, що факт обраності служить представнику виправданням діяти не в інтересах тих, хто його обрав, а у своїх власних. Іншими словами, на думку представника, голоси на його користь забезпечують йому право робити все, що він вважає за потрібне.

Ця система породила багато критики, яка в минулому була спрямована проти парламентаризму, а сьогодні дедалі частіше висловлюється в дебатах про «дефіцит демократії» і про «кризу представництва».

У репрезентативній системі, коли виборець за допомогою передачі свого голосу делегує свою політичну волю тому, хто її представляє, вся влада зосереджується в руках представників і партій, що їх об'єднують, а не в руках народу. Правлячий клас швидко переростає у професійну олігархію, що захищає виключно власні інтереси в загальній атмосфері плутанини і безвідповідальності. У наш час особи, що мають владу і право прийняття рішень, частіше зобов'язані цим не виборам, а призначенню або кооптації. Така вона, олігархія «експертів» і високих чиновників.

Теоретики-ліберали не втомлюються розхвалювати переваги правової держави, незважаючи на двозначний характер цього виразу. Але навіть він вона здатна змінити ситуацію, що склалася. Існуючи за рахунок сукупності юридичних формальних правил і процедур, правова держава насправді не спрямована на якісь специфічні політичні цілі. Вона викидає цінності зі свого поля діяльності, таким чином створюючи сприятливий ґрунт для зіткнення інтересів. Закони мають значення тій підставі, що вони легальні, тобто були прийняті з усіма передбаченими процедурами і відповідають конституції. Так ми бачимо, що легітимність зводиться до легальності. Така позитивна легалістська концепція легітимності передбачає повагу конституційних законів як таких, розгляд їх як самоцілі. Народна воля в даному випадку не змінює і не контролює їхнього функціонування.

Тим часом, за демократичного ладу легітимність влади не залежить цілком і повністю від її дій у рамках закону, навіть у рамках конституції. Легітимність тут визначається, перш за все, діями уряду, спрямованими на досягнення тих цілей, визначених йому волею громадян. Справедливість і раціональність законів не цілком регулюють діяльність держави і правлячої партії. Правова легітимність не гарантована одним лише фактом існування судового контролю: крім цього необхідно, щоб цей контроль відповідав запитам громадян і був спрямований на служіння загальному благу. Нарешті, не можна говорити про легітимність конституції, якщо законодавча влада з тих чи інших причин не готова змінювати форму і зміст законів. Законодавча влада не усувається і не віддаляється від справ, вона продовжує існувати і завжди стоїть вище конституції і конституційних правил, навіть якщо вони прийняті нею самою.

Очевидно, нам ніколи не вдасться повністю відійти від принципу представництва, оскільки ідея керівної більшості в сучасному суспільстві натрапляє на серйозні перешкоди на своєму шляху. Представництво, яке завжди було і буде крайнім засобом, все ж не виключає можливості функціонування демократичних принципів. Існуючий стан справ

можна виправити шляхом введення партисипативної демократії, яку ще називають демократією участі або втіленою демократією. Така переорієнтація стає сьогодні гострою потребою зважаючи на загальну еволюцію суспільства.

Криза інституційних структур, зникнення чітких орієнтирів, щодо нашого майбутнього, зростаюче невдоволення виборців політичними партіями класичного типу, відродження громадських об'єднань, виникнення нових суспільних і політичних рухів (екологістських, місцевісних, що борються за збереження ідентичності), які обстоюють не якісь спірні інтереси, а екзистенціальні цінності – все це свідчить про можливість відтворення активного громадянства.

Для подолання кризи держави-нації, що виникла внаслідок глобалізації економічного життя, і призвела до поширення на всій планеті не тільки благ, але й проблем, потрібно здійснити такі заходи: згори – спробувати відтворити зв'язність та ефективність у прийнятті рішень на наднаціональному рівні, що дозволить, принаймні частково, керувати процесом глобалізації; знизу – розширення сфери впливу невеликих політичних одиниць і місцевого самоврядування. Ці дві доповнювані одна до одної тенденції покликані усунути «дефіцит демократії», який дедалі частіше відзначається останнім часом.

Але політична картина світу зазнає й інших змін. Праві розривають стосунки зі старим «гегемоністським блоком», оскільки капіталізм втратив засоби зв'язку з середнім класом через свою запізнілу модернізацію, через зростання цін на виробництво і через прискореної кризою транснаціоналізації капіталу. У той же час, поки середній клас є дезорієнтованим і часто наражається на небезпеку, робітничий клас дедалі більше незадоволений діями лівих, які, відрікшись практично від усіх своїх принципів, відтепер знаходять дедалі більше спільних інтересів з вищими прошарками середньої буржуазії. Іншими словами, середній клас більше не відчуває підтримки з боку правого блоку, а робітничий клас зраджений і покинутий партіями лівих. Додамо до цього факт зникнення колишніх життєвих орієнтирів, обвалення зразкових життєвих моделей, крах великих ідеологій сучасності, всемогутність товарної системи, яка здатна дати кошти для існування, але не сенс життя. У результаті ми приходимо до одвічного питання про мету людської присутності у світі, про сенс індивідуального і колективного існування, а тим часом економіка виробляє дедалі більше і більше товарів і послуг та використовує все менше і менше людської робочої сили, що примножує проблеми, пов'язані з безробіттям, з короткостроковим працевлаштуванням, зі страхом перед майбутнім, з відсутністю безпеки, з агресивністю і різного роду переживаннями.

Перелічені чинники свідчать про потребу докорінних змін сучасного демократичного ладу в бік справжньої демократії участі. У суспільстві, яке стає дедалі більш «розмитим» перевага демократії участі полягає у здатності виправити або викоренити проблеми представництва, забезпечити підхожість закону до загальної волі, створити легітимність, без якої інституційна легальність є лишень ілюзією.

Активне громадянство неможливо створити на рівні великих колективних інститутів (партії, профспілки, армія, школа і т.д.), які сьогодні так чи інакше переживають кризу і не здатні виконувати свою традиційну функцію інтеграції і посередництва. Контроль влади не повинен бути привілеєм політичних партій, активність яких часто вичерпується прагненням розширити число своїх прихильників. Демократія участі сьогодні може бути

тільки базовою демократією.

Така базова демократія націлена не на поширення дискусії на всіх рівнях, а на те, щоб з максимально можливим сприянням визначити нові процедури прийняття рішень і постанов, що відповідають як власним вимогам, так і вимогам громадян. Мова не йде про просту опозицію за схемою «громадянське суспільство – публічна сфера», в іншому випадку нам довелося б говорити про вилучення приватної власності та про відмову від політичної ініціативи на користь застарілих форм влади. Необхідно, навпаки, дозволити індивідам відчувати себе громадянами, а не членами приватної сфери, сприяючи, наскільки це можливо, появі і збільшенню числа нових публічних просторів ініціативи та відповідальності.

Така процедура як референдум (будучи організованою за рішенням уряду або за ініціативою громадян, факультативною чи обов'язковою) є лишень однією з форм демократії, важливість якої, можливо, була переоцінена. Ще раз підкреслимо, що демократія як політичний принцип полягає не в тому, що рішення приймає більшість, а в тому, що громадяни зберігають свій суверенітет. Голосування саме по собі – всього лише технічний інструмент висловлення думки. Це означає, що демократію як політичний принцип не слід плутати із засобами, якими вона користується, а також її не можна зводити до суто арифметичної та кількісної ідеї. Права громадянина не обмежуються голосуванням. Права громадянина охоплюють всі способи, що дозволяють висловити його згоду, відмову, невдоволення або схвалення. Таким чином, необхідно систематично досліджувати всі можливі форми активної участі в суспільному житті, які одночасно є формами відповідальності і автономності громадянина, оскільки суспільне життя обумовлює щоденне існування кожного з нас.

Демократія участі зачіпає не тільки політичну сферу. Вона зачіпає також сферу соціальну. Сприяючи розвитку відносин взаємності, відтворюючи соціальну взаємодію, вона може допомогти відновити структурні суспільні зв'язки, які так ослаблені сьогодні, а також згуртувати суспільство, нагадавши про поняття солідарності, яке встигло стертися у світлі панівного індивідуалізму і постійної конкуренції в процесі прагнення задовольнити особистий інтерес. Відтворюючи елементарну соціальність, демократія участі передбачає відродження спільнот, повернення сусідської, квартальної, трудової солідарності і т.д.

Партисипативна концепція демократії чітко протиставлена ліберальному узаконенню політичної апатії, яке негласно заохочує невтручання і призводить до приходу до влади експертів-управлінців. Демократія ж, по суті своїй, не є формою правління в чистому вигляді. Демократія – це участь громадян у суспільному житті. Суспільство демократичне настільки, наскільки великий в ньому відсоток цієї участі. Брати участь – означає відчувати себе частиною цілого, займати активну позицію, зумовлену цією приналежністю. «Участь, – писав Рене Капітан, – це індивідуальний акт громадянина, що діє як член спільноти». Отже, ми бачимо, наскільки тісно пов'язані між собою такі поняття як приналежність, громадянство і демократія. Участь визначає громадянство, яке є наслідком приналежності. Належність є невід'ємною частиною громадянства, яке передбачає участь.

Всім відомий республіканський французький девіз: «Свобода, рівність, братерство». Якщо ліберал-демократам історично належить слово «свобода», якщо старі популістські

демократичні течії захопили собі слово «рівність», то цілком можливо, що демократія участі, заснована на активній громадянській позиції і суверенітеті народу, могла б стати найкращою відповіддю на вимогу «братства» .